

Margarida Lopes-Fernandes

UNIVERSIDADE NOVA DE LISBOA
Llicenciada i màster en Biologia (Universidade de Lisboa) i treballa

en conservació de la natura des de l'any 1991. El seu interès s'ha centrat en els enfocaments multidisciplinaris de la conservació i les dimensions socioculturals de la biodiversitat. L'any 2018 va completar el seu doctorat en Antropologia, al Departamento de Antropologia de la Universidade Nova de Lisboa, sobre les relacions entre humans i no humans i la natura en el context de la reintroducció del linx ibèric. Actualment és investigadora al CRIA.

Clara Espírito-Santo

UNIVERSIDADE NOVA DE LISBOA
Biòloga (Universidade de Lisboa) amb un màster en Science

in Human Dimensions in Natural Resource Management (Memorial University of Newfoundland, Canadà). Ha treballat, des de l'any 2002, en estudis sobre l'actitud pública davant d'espècies amenaçades, com el llop. Treballa com a mediadora, consultora independent i investigadora en processos de conservació de la natura, facilitant la implicació ciutadana en la presa de decisions.

Amelia Frazão-Moreira

UNIVERSIDADE NOVA DE LISBOA
Doctora en Antropologia Social (ISCTE, Portugal), és professora associada de la Faculdade de Ciências Sociais e

Humanas (Universidade Nova de Lisboa) i investigadora titular del CRIA (Centro em Rede de Investigação em Antropologia). Els seus camps de recerca i especialització són l'antropologia ambiental, l'etnoecologia i l'etnobiologia. Ha coordinat i participat en diferents projectes de recerca sobre les relacions i la convivència humans/no-humans, medi ambient, patrimoni i programes de conservació de la biodiversitat a Portugal i a països africans (Guinea-Bissau, Mauritània i Moçambic).

DOI: 10.57645/10.8080.06.11

Sobre els llops i els processos de renaturalització: el cas de la vall del Côa, Portugal

Introducció

A Portugal, una regió de l'interior rural amb una llarga història de despoblació humana (per exemple, Almeida, 2020) ha estat el focus de diversos projectes de renaturalització (rewilding) des de l'any 2012. En ella, el llop ibèric hi va anar desapareixent progressivament fins que la seva presència va esdevenir infreqüent (Cadete et al., 2020; Petrucci-Fonseca, 1990; Pimenta et al., 2003), tot passant per un procés inestable de recolonització natural. Aquesta zona de l'oest ibèric va ser una de les primeres àrees triades per Rewilding Europe que hi preveu la restauració d'hàbitats mediterranis, el retorn d'espècies com el linx ibèric i la mitigació dels incendis forestals, cada cop més fre-

qüents, mitjançant el pasturatge natural (Rewilding Europe, 2022).

La idea de wilderness, de protecció de llocs verges i de natura intacta, ha estat un principi en els moviments ecologistes des del segle XIX (Cronon, 1996; Milton, 1996; Naess, 1986; Thoreau, 1862). Per alguns científics socials, el concepte de renaturalització està relacionat amb la idea de la natura com una construcció conceptual humana arrelada en dogmes espirituals (Beltran i Vaccaro, 2015; Cronon, 1996). Avui dia els projectes de renaturalització se centren en la restauració i la gestió per mitjà del pasturatge natural d'herbívoros assilvestrats i salvatges, però plantegen una sèrie de preocupacions polítiques, socials i ètiques on les iniciatives poden generar tensions amb formes de gestió ambiental més establertes (Lorimer et al., 2015). D'altra banda, les activitats de renaturalització a Europa han guanyat atenció i dimensió

Agraïments

Volem fer constar en nostre agraïment a tots els entrevistats que han ofert el seu temps i les seves opinions a aquest estudi. Des de Rewilding Portugal, Sara Aliàcar i Marta Cáliz van fer les entrevistes, André Couto va ocupar-se de les transcripcions, i altres persones van donar suport a la recerca. El programa Endangered Landscape va recolzar l'enquesta social en el marc d'un projecte finançat. L'Instituto da Conservação da Natureza e das Florestas (ICNF, Portugal) va oferir amablement col·laboració i supervisió a M. Lopes-Fernandes. Agraïm a S. Aliàcar les seves contribucions al disseny d'aquest estudi i la redacció d'aquest article. Filipa Soares va fer una revisió molt útil del manuscrit. *Les idees expressades en aquest document no reflecteixen necessàriament les opinions de Rewilding Portugal ni les de les institucions implicades.*

sobretot en l'última dècada i, l'any 2021, la UICN va crear un grup de treball interdisciplinari per establir una definició i una comprensió clara de la renaturalització, així com les paràmetres i les directrius per aplicar aquest enfocament.¹ Biòlegs de la conservació com Soulé i Noss (1998) van descriure els tres factors primordials per a la renaturalització: àrees protegides amb zones nucli extenses, connectivitat i espècies clau. Actualment, el focus de la renaturalització se situa en la restauració dels processos ecològics, que poden requerir intervencions inicials que s'allunyen de la idea d'una natura intacta i, en canvi, se centren més aviat en sistemes dinàmics autosostenibles (Perino et al., 2019). No obstant això, hi ha diferents usos i interpretacions del terme *renaturalització*, fins i tot per part del públic i els donants, que generen confusió sobre el seu significat (UICN, 2021). Recentment s'ha publicat un conjunt de principis rectoris d'aquesta que preveuen la participació de les poblacions locals i la integració del seu coneixement (Carver et al., 2021).

Tot assumint la importància d'escoltar les veus locals i prestar atenció a les possibles tensions amb altres formes de gestió del territori, durant el 2020 es va dur a terme

una enquesta dirigida a actors locals clau de les zones on s'ha anat implementant un projecte de renaturalització. El nostre objectiu en aquest article és presentar les dades obtingudes en aquesta enquesta. Explorem les percepcions, les opinions i les posicions locals davant els canvis del paisatge així com les propostes de renaturalització i les accions en marxa a la vall del riu Côa. Abordem la nova política de convivència entre humans i no humans i una nova perspectiva d'ús i de subsistència a la regió basada en una nova forma de pensament ecològic. Els resultats s'organitzen en tres temes principals: el canvi d'escenaris/pràctiques, l'experimentació de la natura i les percepcions locals sobre la renaturalització, i les reaccions front al retorn del llop.

Àrea d'estudi

La Gran Vall del Côa (Grande Vale do Côa, GVC) pertany a la regió de Beira Interior, situada al centre de Portugal (Imatge 1). Comprèn vuit municipis (Vila Nova de Foz Côa, Figueira de Castelo Rodrigo, Méda, Pinhel, Trancoso, Guarda, Almeida i Sabugal) i té una densitat de població mitjana de $22,3 \pm 13,6$ habitants/km² (INE, 2011), concentrada majoritàriament a Guarda, la capital de la comarca.

Paraules clau: llop ibèric, renaturalització, percepcions locals

Palabras clave: lobo ibérico, resilvestración, percepción local

Keywords: Iberian wolf, rewilding, local perceptions

1 Unió Internacional per a la Conservació de la Natura. <https://iucn-rwg.org/>

Presentem dades d'una enquesta amb actors locals clau d'una zona a l'interior de Portugal recentment reocupada pel llop. Explorem les percepcions, opinions i posicions davant els canvis recents en el paisatge i les propostes de renaturalització (*rewilding*).

La relació afectiva amb el paisatge del passat, les terres de conreu i la preocupació per l'abandonament són centrals en les respostes, de la mateixa manera que el suport al turisme de natura i l'existència d'espais salvatges també estan presents en les veus locals. Els rumors persistents sobre l'alliberament de llops indiquen desconfiança i representen sobretot una expressió local d'incertesa cap al futur.

Presentamos los datos de una encuesta realizada a actores locales clave en una zona del interior de Portugal recientemente reocupada por el lobo. Exploremos las percepciones, opiniones y posturas ante los recientes cambios en el paisaje y las propuestas de resilvestración.

La relación afectiva con el paisaje del pasado, la tierra cultivada y la preocupación por el abandono son elementos centrales de las respuestas, mientras que el apoyo al turismo de naturaleza y la existencia de espacios naturales también están presentes en las voces locales. Los persistentes rumores sobre las sueltas de lobos denotan desconfianza y representan sobre todo una expresión local de incertidumbre ante el futuro.

We present data from a survey with local key actors in an area of interior Portugal recently reoccupied by the wolf. We explore perceptions, opinions, and positions towards recent changes in landscape and rewilding proposals. The affective relationship with the landscape of the past, farmed land and preoccupations with abandonment are central to contestations while support for nature tourism and the existence of wilderness areas are also present in local voices. Persistent rumours about wolf releases indicate distrust and mostly represent a local expression of uncertainty towards the future.

Una gran part del sòl està coberta per boscos-arbusts de transició (24 %) i per erms i brucs (16 %) (Corine Land Cover, 2018), com a conseqüència d'un procés d'abandonament progressiu de les zones agrícoles marginals arran de l'èxode rural dels anys cinquanta (Alarcão, 1964). Aquests paisatges abandonats poden ser, com esmenten Navarro i Pereira (2015), l'objectiu de la renaturalització a partir d'enfocaments de gestió passiva. Els terrenys agrícoles amb importants superfícies de vegetació natural conformen la segona cobertura més destacada (17 %). Utilitzats per a la producció extensiva de bestiar boví, ocupen les zones d'altiplans i més fèrtils a les valls. Les vinyes, les oliveres i els ametllers també són usos rellevants del sòl al Baix Côa, i es beneficien del microclima que proporciona la gorja del riu Duero. Una de les activitats més habituals a la zona és la caça, que influeix d'una manera notable en la dinàmica social local i la gestió del territori. Un total de 165 àrees de caça cobreixen el 90 % de les 315.000 ha de la GVC (dades de l'ICNF², 2019).

El turisme ha anat augmentant en aquesta zona, com a tot el centre de Portugal en general, amb una tendència positiva fins al 2019, abans de la pandèmia de la covid-19 (INE, 2020). El Parc Arqueològic de la Vall del Côa i el Museu del Côa, per exemple, van registrar un augment del 40 % de visitants, arribant a gairebé 20.000 l'estiu del 2020 (Agència Lusa, 2020). Pel que fa a l'ecoturisme, s'estima que el territori de la GVC acull més d'un miler de visitants l'any (Rewilding Europe, 2022).

La GVC es considera un lloc destacat per a la conservació de la natura a Portugal, amb un 44 % de la seva superfície classificada a la xarxa Natura 2000, molt per sobre de la mitjana nacional del 21,1 % (INE, 2018). Inclou tres àrees protegides (Parc Natural de Serra da Estrela, Parc Natural del Duero Internacional i Reserva Natural de Serra da Malcata), així com una àrea privada protegida (Faia Brava, una reserva

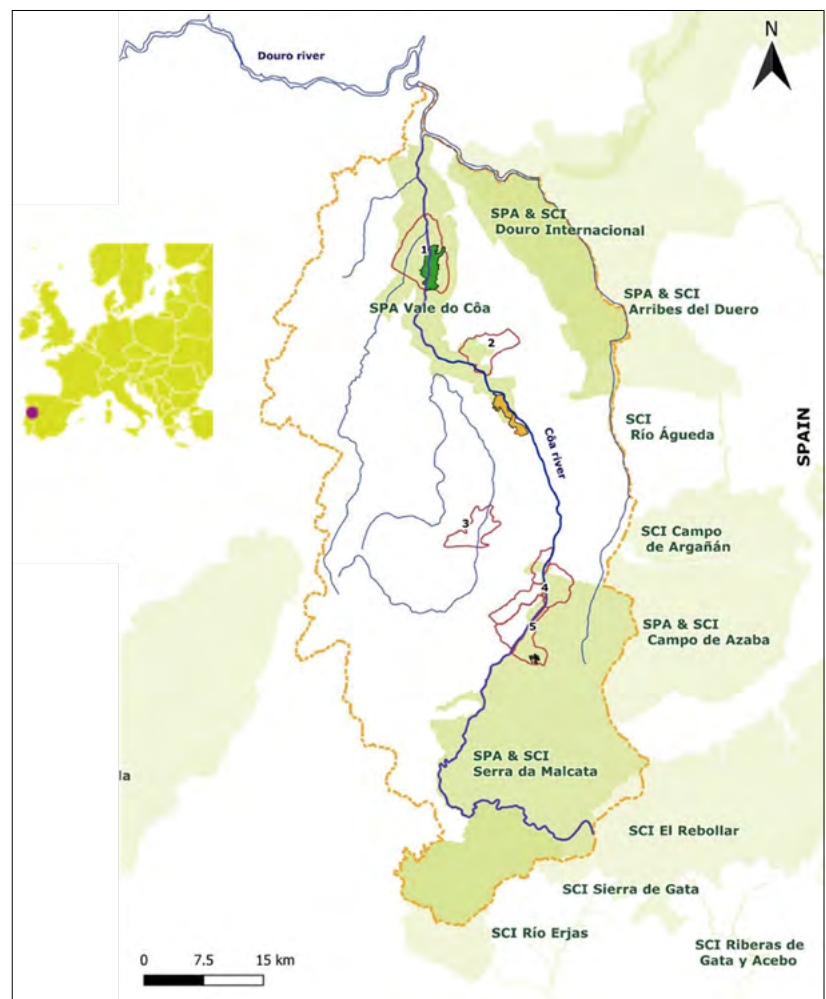
de 850 ha, creada l'any 2003 i gestionada per l'Associação Transumância e Natureza, ATN). Va ser en aquest últim espai on es va posar en marxa un projecte de renaturalització el 2012.

La renaturalització de la vall del riu Côa

Originàriament, la renaturalització a la regió occidental de la península Ibèrica incloïa iniciatives de conservació a Portugal i Espanya. Aquesta regió transfronterera, que va des de Faia Brava a Portugal fins a Campanarios de Azaba a Espanya, té elements històrics i geogràfics comuns i un passat d'activitats agrícoles que a poc a poc han anat perdent rellevància i interès entre les noves generacions d'habitants.

2

Instituto da Conservação da Natureza e Florestas, autoritat nacional de conservació de la natura, boscos i llicències de caça.

Imatge 1. Vall del Côa, Àrees protegides i àrees centrals per al projecte Rewilding. SPA (Zones d'Especial Protecció per a les Aus, ZEPA) i SCI (Llocs d'Importància Comunitària, LIC) corresponen a àrees classificades per a la conservació (Natura 2000). Zona d'estudi situada al nord-est transfronterer de Portugal.

MAPA PROPORCIONAT PER REWILDING PORTUGAL.

A causa de la migració de la gent als centres urbans i a altres països des de mitjan segle xx, una població local envellida s'ha esforçat a mantenir les seves pastures i la producció d'aliments.

Passats els tres primers anys del projecte, el 2014 es va dur a terme una avaluació dels seus resultats. Aquesta va permetre establir les bases per a una nova fase de la iniciativa (Sá, 2017). D'acord amb l'orientació tècnica de Rewilding Europe, es va decidir que el projecte de renaturalització només implicaria el territori portuguès i seguiria el curs de la vall del riu Côa. La reserva de Faia Brava, gestionada actualment per l'ATN, seguia sent el punt de referència, però l'àrea que s'havia de renaturalitzar es va expandir cap al sud del riu Côa. La vall del riu Côa, un terreny de penya-segats rocosos i d'aigües clares, va ser l'escenari escollit per a l'actuació de Rewilding Europe, d'acord amb una estimació del baix potencial de solapament entre les activitats productives locals i la nova gestió del territori per mitjà de la renaturalització.

A partir de l'any 2018, la tasca de gestionar la renaturalització de la vall del riu Côa va recaure en Rewilding Portugal, una nova ONG local que des de llavors ha anat implementant diverses mesures d'intervenció per ampliar l'escala d'aquest procés a l'oest ibèric.

Selecció d'àmbits i actors clau

Com a part del programa Endangered Landscape, es van seleccionar cinc àrees nucli per estudiar les actituds socials i les percepcions dels actors locals sobre espècies clau com ara el llop i els paisatges renaturalitzats (Imatge 1). Aquestes àrees bàsiques corresponen a espais prioritaris per a la compra de terres per part de Rewilding Portugal on s'esperava que la influència de les activitats de renaturalització i la contestació local serien més altes. Es van realitzar entrevistes en profunditat amb actors clau de maig a setembre de 2020, enmig dels confinaments de la covid-19.

D'acord amb estudis previs (Lopes-Fernandes et al., 2018), es va definir un actor clau com a una persona amb capacitat de decisió sobre l'ús del sòl o amb un interès particular en àrees nucli que influeix en la gestió del territori d'una manera que pot afectar els objectius i els resultats del projecte. A la zona on Rewilding Portugal estava comprant 300 ha, van realitzar-se 67 entrevistes amb ramaders, promotors d'activitats a la natura, representants dels ajuntaments i gestors de caça, seguint el «mètode de bola de neu» (Bernard, 2013). La mitjana d'edat dels entrevistats era de 55,4 anys, i la majoria de les persones entrevistades eren homes (90 %), que és el gènere predominant a la regió en relació amb els perfils seleccionats. La major part de la gent havia viscut a la Gran Vall del Côa durant llargs períodes de la seva vida (el temps mitjà era de 42,2 anys) i només quatre dels entrevistats no hi vivien.

El nostre coneixement previ de la convivència local entre el llop i les pràctiques dels ramaders (sobretot del CES) va permetre elaborar un guió d'entrevista. Vam usar també la fotografia com a mitjà per aplegar discursos lliures (per exemple, Harper, 2002) en relació amb algunes espècies salvatges (Lopes-Fernandes et al., 2018) i paisatges renaturalitzats. Les entrevistes incloïen preguntes obertes, concretament sobre la percepció i el coneixement dels projectes de conservació en general, i preguntes tancades (basades en l'escala de Likert) per avaluar frases sobre zones renaturalitzades (adaptades a partir de Bauer et al., 2009). També es van mostrar imatges d'una zona de renaturalització de la comarca (Faia Brava) als entrevistats.

Escenaris canviants, pràctiques canviants: incendis forestals, bestiar i depredadors

Com que les entrevistes es basaven en diferents mètodes i temes, les dades apunten a que la població local té opinions diverses sobre el paisatge en transformació. En primer lloc, hi ha una relació intrínseca de les

persones amb els terrenys pastorals locals i el seu llarg ús agrícola que podria anar en contra del concepte de renaturalització. L'expansió del matollar en terres que ja no s'utilitzen per a l'agricultura és vist majoritàriament d'una manera negativa, denotant que han esdevingut llocs inútils, que no proveeixen aliments per a les persones ni per al bestiar, ni tampoc s'exploten per a la fusta ni el carbó. D'una manera habitual es qualifiquen com a «bruts» en oposició a «nets i conreats», una conquesta de temps immemorials emfatitzada per les campanyes agrícoles de l'Estado Novo. Al llarg del segle xx, les estratègies polítiques destinades als territoris rurals portuguesos van deixar una empremta en la memòria rural i la nomenclatura de la silvicultura, on *inculto* (no conreat) s'anomena encara *matos* (matollar). A la vall del Côa i, en general, al centre de Portugal, alguns dels nostres entrevistats (prop del 15 %) consideren també els matollars com una greu amenaça d'incendis forestals. Els matollars han estat eliminats de forma obligatòria a Portugal arran de la successió històrica de les polítiques agràries (Jones et al., 2011) i encara avui això s'assumeix com un requisit per als ramaders en el marc de la Política Agrícola Comuna (PAC).³

De fet, les polítiques de la UE han estat contradictòries, en finançar la producció ramadera extensiva, que pot augmentar la vulnerabilitat a la depredació, i exigint alhora els estats membres que protegeixin espècies salvatges com els llops i els seus hàbitats (Directiva Hàbitats). A nivell local, els ramaders van canviar les seves pràctiques intensificant la producció ramadera i, en general, relaxant més les mesures de protecció davant els danys del llop. El nombre de propietats amb un nombre elevat de bestiar va incrementar-se, mantenint els vedells al camp tot el dia, un factor de risc important per a la depredació (Pimenta et al., 2017). El coneixement local sobre la protecció del llop, l'entrenament de gossos de protecció dels ramats i el comportament crucial del bestiar i els gossos

han tendit a desaparèixer, contribuint a adoptar una actitud més empresarial envers la producció ramadera i menys tolerant amb a la presència de grans depredadors. Molts ramaders van simplificar les seves explotacions, van reduir costos i fins i tot van assumir una segona ocupació laboral. Amb la recolonització natural dels llops, ara s'enfronten a la necessitat de readoptar pràctiques, augmentar la vigilància i adaptar els tancaments, la qual cosa es considera com una càrrega econòmica i que requereix molt de temps.

D'acord amb això, alguns discursos locals proposen la desaparició del llop o tenir-los dins de recintes tancats, i esdevenen respostes reactives de protesta: «Perquè ells puguin viure en llibertat, nosaltres hem de viure en captivitat» (Ramader, 2021).

En un nou escenari caracteritzat per la disminució del coneixement local en relació amb les pràctiques de protecció, de canvi ambiental, d'emigració, d'abandonament de terres i una gestió moderada de les àrees protegides, la vall del Côa es troba en una cruïlla entre la conservació de la biodiversitat i les pràctiques insostenibles promogudes per un sòlid soci financer: la PAC.

Experimentar la natura/ Abandonar la natura. Percepcions locals sobre la renaturalització

Un dels nostres objectius era analitzar les percepcions locals sobre els projectes de conservació de la natura i les accions específiques de renaturalització, com ara deixar terrenys privats amb cavalls en llibertat, sense caça ni ramaderia, per entendre les possibles resistències o reaccions davant de gestors considerats com a externs a la comunitat. D'altra banda, també vam voler avaluar les experiències individuals prèvies amb la natura i la valoració d'aquestes per part de la població local.

Els nostres resultats suggereixen una oposició al gran poder d'institucions com l'administració ambiental i les ONG, així com

3

Directiva núm. 68/2010, de 3 de febrer.

una resistència emocional a l'existència d'espais «salvatges». Això es relaciona amb discursos més racionals favorables a l'existència d'aquestes àrees (el 63 % dels actors clau), definides com a zones on la natura ja no és explotada per les persones (agricultura). Això dona lloc a una dinàmica social complexa, on hi conviuen l'ambigüitat, la incoherència aparent i perspectives diferents.

Hi ha una tendència contemporània a reconèixer el valor dels hàbitats naturals i el seu interès científic d'acord amb una narrativa global respectuosa amb el medi ambient que ha esdevingut hegemònica (per exemple, Brockington, Duffy i Igoe, 2008; Vidal i Dias, 2016). El suport local a les zones «salvatges» prové sobretot de propietaris de terres, autoritats locals i promotors d'activitats a la natura; en aquest darrer cas, però, el suport no és substancialment superior al d'altres col·lectius. També hi ha un acord general en relació a que les zones que ja no són treballades pels humans i que es deixen a la protecció de la natura, són àrees importants per a la recerca científica (70 %), un hàbitat per als animals i plantes (78 %) i una oportunitat per a les activitats a l'aire lliure (65 %). La renaturalització es veu com una idea fonamentalment romàntica amb orígens urbans, on els terrenys silvestres no necessàriament són llocs pel treball productiu o

una llar permanent (Cronon, 1996), sinó més aviat espais per a una escapada, llocs d'esbarjo, una atracció turística, àrees on protegir les espècies salvatges en risc d'extinció i/o d'interès científic, importants per a molts estudiosos i conservacionistes i per al públic.

Alguns dels nostres entrevistats (45 %) van reconèixer a més el valor turístic de les zones no explorades; i van coincidir amb que hi havia una oportunitat de negoci addicional (91 %) en noves àrees privades protegides, les quals oferien també la possibilitat d'explorar la natura (25 %). Aquest reconeixement i la incorporació de discursos i tendències ecològiques globals han d'entendre's, no obstant això, com a susceptibles de modificar-se davant de determinats esdeveniments (com ara, els episodis de danys per part del llop).

Els nostres resultats mostren, a més, que un 32 % dels actors clau associen la manca d'intervenció humana en el paisatge amb l'abandonament o amb la sensació que els humans no tenen cura de la natura (34 %). La proliferació de matollars és vista generalment com un paisatge desolador. La majoria dels entrevistats associen els paisatges agrícoles amb records familiars o amb històries d'una època en què els pobles tenien més habitants i una vida social més intensa. La idea de que les terres que abans

Imatge 2. Sentiments sobre zones que ja no són explotades per la gent i que s'han convertit en zones «salvatges» (nombre de respostes).

s'usaven per l'agricultura, antigament el principal mitjà de vida de totes les comunitats humanes, han deixat de ser utilitzades pels humans, s'associa amb la tristesa i la preocupació. (Imatge 2)

Transformar les terres en terrenys agrícoles productius ha estat una pràctica immemorial, una necessitat bàsica de les comunitats locals, una conquesta humana sobre la natura. Segueix sent el mitjà de subsistència dels residents i la política de l'Estat dona suport al desbrossament periòdic de terrenys amb l'objectiu de crear sòl productiu.

No és d'estranyar, doncs, que emocionalment hi hagi una sensació de pèrdua i nostàlgia quan es tracta d'una renaturalització passiva o activa, i és probable que aquest sigui el nucli de la resistència i l'oposició contra projectes dirigits a zones on els humans tindrien una intervenció mínima o nul·la. Hi ha una percepció local diferent de com haurien de ser els seus paisatges i els terrenys comprats per organitzacions externes. Com afirma Paxson (2013, 16), «mentre que la *terra* és vista per les indústries agrícoles i mineres com un recurs per a l'extracció de valor, els *paisatges* s'emmarquen com a objectes de contemplació i llocs de relaxació».

Els ramaders estan especialment preocupats amb això i associen les zones que no són treballades pels humans amb la sensació que aquests «abandonen la natura» (69 % dels ramaders entrevistats). Els gestors de caça, que valoren els matollars naturals per la seva activitat, també consideren que un «excés» de matolls pot ser perjudicial per a les espècies cinegètiques: «El foc destrueix l'hàbitat de les espècies cinegètiques, però quan hi ha un excés de matoll no hi ha pastura fresca per alimentar-les» (gestor de caça, 2021). De la mateixa manera, la població local d'un parc nacional dels Alps percebia com a negativa la renaturalització (no intencionada) de zones antigament conreades (Hochtl et al., 2005). La pèrdua del paisatge familiar d'èpoques anteriors

i el vincle amb aquest va ser el principal motiu de la valoració negativa del canvi no desitjat del paisatge.

Curiosament, pel que fa a la seva pròpia experiència amb els espais naturals, els entrevistats revelen una posició més holística, una situació complexa, tot descrivint sensacions positives i valorades de benestar, tranquil·litat i confort (Imatge 3). Viure en aquestes zones i experimentar la natura és una part intrínseca de les seves vides i aquests sentiments no són tan habituals. Les dades d'altres zones rurals portugueses ja havien revelat una apreciació estètica de la natura i de certs animals salvatges (Lopes-Fernandes i Frazão-Moreira, 2017). Entre les comunitats pastorals africanes aquests judicis també existeixen i refuten la idea que les relacions amb la vida salvatge es caracteritzen, en la major part dels casos, pels seus valors econòmics (Roque de Pinho, 2009). El valor que es dona a estar en un entorn natural i l'experiència d'elements considerats com a salvatges pot ser un tema a seguir explorant per entendre la perspectiva èmica de les comunitats rurals.

Imatge 3. Sentiments envers l'experiència d'estar en espais naturals expressats pels actors locals. La mida de les lletres expressa la freqüència de categories de la nostra mostra.

El concepte de creació de zones noves amb finalitats d'oci i experiència a la natura és allò que es considera aliè, perquè no és una iniciativa de la comunitat i, encara que racionalment els discursos donin suport a la protecció d'espècies, la investigació científica i la creació d'espais de lleure, els actors clau rurals entrevistats no se senten tan implicats en això. Com afirmen Bauer

<p>CONEIXEMENTS LOCALS</p> <ul style="list-style-type: none"> • El paper del voltor comú en la neteja del camp (ecosistema). • El voltor comú sent característic de la regió, "de la nostra fauna". • El paper de cavalls semi-salvatges en el control de la biomassa vegetal (netejan matollars). • Reconeixement de la capacitat d'inversió del projecte (la compra de terres, per exemple). 	<p>PRINCIPALS PUNTS D'IMPUGNACIÓ D'ESPÈCIES SALVATGES</p> <ul style="list-style-type: none"> • Les espècies estan excessivament protegides. • Que els depredadors hagin de formar part de paisatges renaturalitzats. • Els cavalls garrano (raça portuguesa de cavalls asilvestrats) no són nadius de la regió.
<p>ASPECTES POSITIVS VALORATS PER LA POBLACIÓ LOCAL</p> <ul style="list-style-type: none"> • Reconèixer que els visitants valoren la vida silvestre. • Reconèixer la importància del turisme. • Acceptació que el voltor comú és un emblema del paisatge de la vall de Côa. • Bones sensacions personals derivades de la seva pròpia experiència amb els espais naturals. 	<p>DESEQUILIBRI ENTRE COSTOS-BENEFICIS PELS RESIDENTS</p> <ul style="list-style-type: none"> • Consideració de que no hi ha prou menjar pel nombre de voltors que hi ha. • Augment dels danys causats pels voltors en determinades situacions (per exemple, amb les vaques parint). • Danys causats pels llops.

Esquema que il·lustra les idees i les opinions d'actors clau cap a la visió de la renaturalització del paisatge del GVC, a partir d'associacions lliures i comentaris d'imatges.

i Von Atzigen (2019, 148), «els grups socials que depenen de l'ús de la natura per viure tenen una relació més utilitària amb aquesta i estan més lligats a una imatge arcàdica d'ella, mentre que els grups que la utilitzen per a l'oci s'adhereixen més a una imatge salvatge de la mateixa».

Les associacions lliures amb imatges de paisatges renaturalitzats i depredadors salvatges (voltor comú, llop) van revelar més aspectes relatius al projecte de renaturalització.

La narrativa negativa sobre els depredadors i el seu retorn es va evidenciar com un dels riscos associats amb la renaturalització i sembla molt influenciada per la idea generalitzada que les organitzacions de conservació de la natura alliberen animals, moltes vegades en secret, encara que això no sigui així. La gent és més receptiva a una recolonització espontània per part d'animals salvatges que a una intervenció humana amb aquest propòsit. La majoria dels actors clau (65 %) coincideix que, si els llops i els linxs tornen sense una intervenció

humana, s'hauria d'acceptar. A la vall del Côa s'està produint un procés de recolonització natural amb una metapoblació de llops a la zona transfronterera amb Espanya, tot i que això no és acceptat fàcilment pels residents. Les reintroduccions tenen l'estigma de ser una imposició i els conflictes resultants esdevenen sobretot conflictes entre humans, relacionats amb les relacions de poder. La idea fonamental de puresa s'associa amb els exemplars salvatges i la seva mobilitat sense intervenció humana, com si els animals salvatges introduïts pels ecologistes estiguessin «contaminats» (Douglas, 1966). En aquest cas, els llops vistos com a més propers als humans es devaluen davant dels «verdaderament salvatges», o els «animals salvatges remots» utilitzant el terme de Leach (1964), i es consideren no domesticats, en una escala d'estat silvestre/salvatge i d'autenticitat similar a la que estableixen els caçadors i els turistes de natura en altres llocs (p. ex. Dahles, 1993; Hell, 1996; O'Rourke, 2000).

El retorn del llop i els professionals de la conservació

El llop és un dels emblemes dels projectes de renaturalització i un dels superdepredadors utilitzats per restaurar els ecosistemes naturals. Aquesta visió, però, es pot interpretar i confrontar com una manera de «fomentar i cuidar certes formes de vida mentre que d'altres es consideren prescindibles» (Anderson, 2021, 2). Això que s'expressa a la cita anterior, en referència als humans empesos a la captivitat -«*Perquè ells visquin en llibertat, nosaltres hem de viure en captivitat*»- seria una expressió exagerada sobre la biopolítica de la conservació del llop. També es qüestionen les normes socials de comportament al voltant de les decisions sobre quan i com s'hauria de matar animals o deixar-los viure (Anderson, 2021; Foucault, 2003).

Viure amb el llop ha estat el repte de la convivència a la vall del Còa per als residents i els conservacionistes. Tot i que hi ha una nova sensibilitat local sobre els animals salvatges i els llops són tolerats per un 49 % dels nostres actors clau, els rumors sobre l'alliberament de llops estan molt estesos a la zona i tots els perfils d'enquestats els esmenten. Una forta oposició contra els «llops reintroduïts» expressa sobretot desconfiança, una explicació local davant la incertesa cap al futur i un resultat que va més enllà de les relacions humans/no-humans.

Els rumors que els llops estan sent reintroduïts en secret per les organitzacions es constaten, com a mínim, des del 2002 (Aliácar et al., 2020; Espirito-Santo, 2007), i van ser esmentats espontàniament a tot el sud del riu Duero per un 38 % dels entrevistats, sobretot ramaders (59 %). Els comentaris anaven acompanyats sovint d'expressions com «he sentit» o «es diu», ja que el boca-orella és una de les principals fonts d'informació i comunicació dins les comunitats locals. El sentit de comunitat a les zones rurals sol ser fort, fins i tot entre grups amb interessos diferents, en allò

que, per exemple, Skogen i Krangle (2003) anomenen la «construcció simbòlica de comunitat».

Les narratives donen compte de llops procedents de la captivitat i marquen una diferència entre el llop ibèric «vell», que es veu com al real, i el llop ibèric «modern»: «Els llops antigament mataven animals salvatges; els que s'alliberen només causen danys» [Regió d'Ameida, 2021.]

Aquestes narratives s'associen també sovint amb referències a tècnics que fan en secret treballs de camp, projectes locals de conservació o gestió governamental/de parcs naturals: «Sí, [llops alliberats] per les associacions governamentals. Als llops se'ls posa un xip a causa dels cadells» [Regió d'Ameida, 2021]. «Els vaig veure amb gàbies posant els llops. És complicat introduir llops lliures aquí. Està prohibit, però no els maten [els llops] si no volen» [Regió d'Ameida, 2021].

Les narratives sobre la reintroducció de llops i els alliberaments continus creen una atmosfera de desconfiança pública cap a les agències governamentals i altres entitats que treballen en la conservació d'aquest animal. Després de recollir opinions sobre els projectes de conservació i els protocols de compensació dels últims vint anys, i a través de relats espontanis i converses informals, creiem que no s'ha superat la distància entre els conservacionistes i els locals. Sense una comunicació i una implicació contínues en accions de conservació, les comunitats es qüestionen els objectius d'aquestes. Com esmenta Campion-Vicent (1992), això pot ser una reacció a les polítiques de protecció del llop i la fauna salvatge que afavoreix les teories de la conspiració. Holmes (2022) també fa referència a com aquests rumors pretenen socavar noves iniciatives, constituir una resistència social i reflectir com la gent dona sentit a allò que passa al seu voltant.

El rumor de l'alliberament d'animals salvatges ha estat descrit en altres àrees geogràfiques i es pot associar també amb la pèrdua de control per part dels locals i a la transferència de poder a entitats externes (Beltran i Vaccaro, 2015; Bobbé, 2002; Buller, 2004; Lopes-Fernandes et al., 2018; Martínez, 2019). També podem relacionar-ho amb pràctiques habituals com ara la reposició d'espècies cinegètiques, l'alliberament d'aus rapinyaires provinents de centres de recuperació de fauna i les imatges recents de l'alliberament de llops als mitjans de comunicació. El nou paradigma de la conservació de la natura retrata institucions amb unes immenses capacitats tècniques com l'etiquetatge, la reproducció i el seguiment d'animals salvatges. Tècnics i biòlegs especialitzats en els llops tenen una presència habitual en aquestes zones, i això contribueix a reforçar els rumors. A més, els llops solitaris que es dispersen tenen més probabilitats d'apropar-se al bestiar i les persones i, per tant, són vistos com a «llops moderns» i transgressors dels límits entre la vida humana i la salvatge. En definitiva, els rumors tenen més a veure amb la desconfiança, la manca d'implicació, el xoc entre els coneixements científics i els empírics i les relacions de poder entre els locals i les institucions, que amb les actituds envers els mateixos llops.

Notes finals

Els projectes locals de renaturalització, les friccions que generen i la seva implementació pràctica no han estat gaire estudiats (per exemple, Soares, 2020) i el nostre estudi de cas és una de les poques recerques socials realitzades amb actors locals. Contràriament a altres estudis sobre actituds (per exemple, Bauer et al., 2009; Bauer i Von Atzigen, 2019), ens vam centrar a documentar les opinions de diferents actors clau més enllà d'una dicotomia urbà/rural i a descriure la resposta d'aquests mateixos actors en comptes d'adoptar una metodologia aleatòria. Tot i que la nostra metodologia podria tenir un biaix cap a les actituds

negatives i les perspectives tradicionals en la gestió local del territori, té el mèrit de donar compte de les reivindicacions i els arguments que circulen dins de la comunitat en la fase inicial d'un projecte que pretén continuar implementant-se i transformar el paisatge. El nostre marc teòric també sosté la premissa que la natura salvatge no és l'únic concepte en discussió des de perspectives locals, sinó també d'altres com el matollar, el paisatge, les espècies clau, els dominis humans i no humans, etc. El fet que, en aquest estudi, els científics socials i els professionals de la renaturalització treballassin junts va oferir l'oportunitat d'escoltar de primera mà les veus locals i influir en les decisions sobre les accions de participació local o de comunicació del projecte. De fet, aquesta enquesta social va ser una iniciativa promoguda per Rewilding Portugal i d'altres propostes de renaturalització anteriors a la vall del Côa van dur-se a terme també amb la participació dels residents (DeSilvey i Bartolini, 2019).

En aquest nostre cas, i malgrat l'oposició local, la creació d'espais salvatges associats a la compra de terres promovent el turisme i els productes de proximitat comença a ser reconeguda com una de les poques oportunitats pels actors locals en aquests territoris abandonats. Els residents afirmen haver quedat al marge de les decisions centrals i el poder polític i hi ha una llarga història de manca d'alternatives per retenir la població humana en aquestes zones. És probable que les accions de renaturalització vagin guanyant suport i no siguin només objecte de contestació. En un moment de canvis en les pràctiques tradicionals, d'augment del turisme de natura i d'increment del suport públic a les causes ambientals, convé acompanyar i documentar els estudis de cas sobre les iniciatives de conservació. L'antropologia ambiental pot tenir un paper important en la descripció d'aquestes interfícies i escenaris. A diferència d'altres estudis centrats només en la quantificació de les actituds positives i negatives, ens

FOCUS

hem centrat també en l'anàlisi descriptiva, les raons de les narratives i la comprensió de les resistències amb una mirada a les relacions humans-natura modelades per pràctiques ancestrals. Els enfocaments antropològics poden contextualitzar també quines polítiques globals i quines

oportunitats desencadenen aquestes a les zones rurals despoblades d'Europa i suggerir un seguiment a llarg termini d'aquests nous escenaris. ■

BIBLIOGRAFIA

- Agência Lusa** (2020). *Visitantes do Museu e Parque Arqueológico do Côa duplicaram em agosto deste ano* <https://www.rtp.pt/noticias/cultura/visitantes-do-museu-e-parque-arqueologico-do-coa-duplicaram-em-agosto-deste-ano_n1258927>. Accés el 28/06/2022
- Alarcão, A.** (1964). «Êxodo Rural e atracção urbana no Continente». *Análise Social*, 7-8, 515-573.
- Aliácar, S. C.; Cálix, M.; Couto, A.; Prata, P.; Espírito-Santo, C.; Lopes-Fernandes, M.** (2020). *Attitudes towards wolves, its prey and nature south of the Douro River*. Technical Report of Action A.7. LIFE17 NAT/PT/554-WolFlux. Guarda: Rewilding Portugal.
- Almeida, M. A.** (2020). «The use of rural areas in Portugal: Historical perspective and the new trends». *Galician Journal of Economics*, 29 (2), 1-17.
- Anderson, R. M.** (2021). «Killing for the common good? The (bio) politics of wolf management in Washington State». *Elementa: Science of the Anthropocene*, 9 (1), 00179.
- Bauer, N.; Wallner, A.; Hunziker, M.** (2009). «The change of European landscapes: Human-nature relationships, public attitudes towards rewilding, and the implications for landscape management in Switzerland». *Journal of Environmental Management*, 90 (9), 2910-2920.
- Bauer, N.; Von Atzigen, A.** (2019). «Understanding the factors shaping the attitudes towards wilderness and rewilding». *Rewilding*, 2019, 142-163.
- Beltran, O.; Vaccaro, I.** (2015). «Animais selvagens convertidos em sujeitos políticos: a gestão pública da fauna nos Pirineus». R@U. *Revista de Antropologia da UFSCar*, 7 (1), 37-58.
- Bernard, H. R.** (2013). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. Londres: Sage.
- Bobbé, S.** (2002). *L'ours et le loup. Essai d'anthropologie symbolique*. Paris: MSH/INRA.
- Brockington, D.; Duffy, R.; Igoe, J.** (ed.) (2008). *Nature Unbound: Conservation, Capitalism and the Future of Protected Areas*. Abingdon: Routledge.
- Buller, H.** (2004). «Where the wild things are: the evolving iconography of rural fauna». *Journal of Rural Studies*, 20 (2), 131-141.
- Cadete, D.; Pinto, S.; Aliácar, S.; Mendes, M.; Fernandes, J.; Lino, A.; Ferreira, E.; Carvalho, J.; Fonseca, C.** (2020). *Survey and feeding ecology of the Portuguese subpopulation of Iberian wolf south of the Douro river: towards a non-invasive integrated monitoring program*. Technical Report of Action A3, LIFE17 NAT/PT/554 - WolFlux. ZL Zoo Logical. Lisboa: Associação de Inovação para o Conhecimento, Divulgação e Conservação da Fauna.
- Campion-Vincent, V.** (1992). «Appearances of Beasts and Mystery-cats in France». *Folklore*, 103 (2), 160-183.
- Carver, S.** et al. (2021). «Guiding principles for rewilding». *Conservation Biology*, 35 (6), 1882-1893.
- Corine Land Cover** (2018). Copernicus Land Monitoring Service. <https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover/clc2018>
- Cronon, W.** (1996). «The trouble with wilderness: or getting back to the wrong nature». *Environmental history*, 1 (1), 7-28.
- Dahles, H.** (1993). «Game killing and killing games: An anthropologist looking at hunting in a modern society». *Society & Animals*, 1 (2), 169-184.
- DeSilvey, C.; Bartolini, N.** (2019). «Where horses run free? Autonomy, temporality and rewilding in the Côa Valley, Portugal». *Transactions of the Institute of British Geographers*, 44 (1), 94-109.
- Douglas, M.** (1966). *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. Londres: Routledge.
- Espírito-Santo C.** (2007). *Human dimensions in Iberian wolf management in Portugal: attitudes and beliefs of interest groups and the public toward a fragmented wolf population* [Tesi de Màster]. Memorial University of Newfoundland, Canada.
- Foucault, M.** (2003). *Society must be defended: Lectures at the Collège de France, 1975-76*. Nova York: Picador.
- Harper, D.** (2002). «Talking about pictures: a case for photo elicitation». *Visual Studies*, 17(1), 14-26.
- Hell, B.** (1996). «Enraged hunters. The domain of the wild in northwestern Europe». Dins Ph. Descola; G. Pálsson (ed.), *Nature and Society: Anthropological Perspectives* (p. 206-218). Londres: Routledge.
- Höchtel, F.; Lehringer, S.; Konold, W.** (2005). «“Wilderness”: what it means when it becomes a reality—a case study from the southwestern Alps». *Landscape and urban planning*, 70 (1-2), 85-95.
- Holmes, G.** (2022). «Tell your friends: taking rumour and gossip seriously, but not literally, in biodiversity conservation». *Oryx*, 56 (1), 1-2.
- INE** (2011). *Censos 2011. XV Recenseamento Geral da População*. Lisboa: Instituto Nacional de Estatística
- INE** (2018). *Estatísticas do Ambiente 2017*. Lisboa: Instituto Nacional de Estatística
- Portugal (before and after EU INE)** (2020). *Estatísticas do Turismo 2019*. Lisboa: Instituto Nacional de Estatística.
- IUCN** (2021). *IUCN Rewilding Working Group. Terms of reference* <<https://iucn-rwg.org/iucn-rewilding-working-group-terms-of-reference/>> Accessed 9/2/2023
- Jones, N.; De Graaff, J.; Rodrigo, I.; Duarte, F.** (2011). «Historical review of land use changes in integration in 1986) and their implications for land degradation and conservation, with a focus on Centro and Alentejo regions». *Applied Geography*, 31 (3), 1036-1048.

Leach, E. (1964). «Anthropological aspects of language: Animal categories and verbal abuse». Dins Lenneberg, E. H. (ed.), *New Direction in the Study of Language* (p. 23-63). Cambridge: MIT Press.

Lopes-Fernandes, M.; Frazão-Moreira, A. (2017). «Relating to the wild: key actors' values and concerns about lynx reintroduction». *Land Use Policy*, 66, 278-287.

Lopes-Fernandes, M.; Espírito-Santo, C.; Frazão-Moreira, A. (2018). «The return of the Iberian lynx to Portugal: local voices». *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 14 (1), 1-17.

Lorimer, J.; Sandom, C.; Jepson, P.; Doughty, C.; Barua, M.; Kirby, K. J. (2015). «Rewilding: science, practice, and politics». *Annual Review of Environment and Resources*, 40 (1), 39-62.

Martínez, E. (2019). *Ponerse verde. Ecologización y economía moral entre los pequeños ganaderos de la sierra morena sevillana*. Sevilla: Universidad Pablo de Olavide [Tesis doctoral].

Milton, K. (1996). *Environmentalism and Cultural Theory: Exploring the Role of Anthropology in Environmental Discourse*. Londres: Routledge.

Naess, A. (1986). «The deep ecological movement: Some philosophical aspects». *Philosophical inquiry*, 8 (1/2), 10-31.

Navarro, L. M.; Pereira, H. M. (2015). «Rewilding abandoned landscapes in Europe». Dins Navarro, L.; Pereira, H. (ed.), *Rewilding European Landscapes* (p. 3-23). Cham: Springer.

O'Rourke, E. (2000). «The reintroduction and reinterpretation of the wild». *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 13 (1), 145-165.

Paxson, H. (2013). *The life of cheese: Crafting food and value in America*. Berkeley: University of California Press.

Perino, A.; Pereira, H. M.; Navarro, L. M.; Fernández, N.; Bullock, J. M.; Ceau u, S.; Wheeler, H. C. (2019). «Rewilding complex ecosystems». *Science*, 364 (6438), eaav5570.

Petrucci-Fonseca, F. (1990). *O lobo (Canis lupus signatus Cabrera, 1907) em Portugal. Problema da sua conservação*. Lisboa: Universidade de Lisboa [Tesi doctoral]

Pimenta, V.; Barroso, I.; Alvares, F.; Correia, J.; Costa, G.; Moreira, L.; Santos, E. (2003). *Situação populacional do lobo em Portugal: resultados do Censo Nacional 2002*. Lisboa: Instituto da Conservação da Natureza, Grupo Lobo.

Pimenta, V.; Barroso, I.; Boitani, L.; Beja, P. (2017). «Wolf predation on cattle in Portugal: Assessing the effects of husbandry systems». *Biological Conservation*, 207, 17-26.

Rewilding Europe (2022). «Rewilding vision» <<https://rewildingeurope.com/areas/greater-coa-valley/>> Accessed 14/10/2022.

Roque de Pinho, J. (2009). *Staying together: people-wildlife relationships in a pastoral society in transition, Amboseli Ecosystem, Southern Kenya*. Fort Collins: Colorado State University.

Sá, G. J. S. (2017). «The return of what never left: animals present in future natures». *Vibrant. Virtual Brazilian Anthropology*, 14 (2).

Skogen, K.; Krangle, O. (2003). «A wolf at the gate: the anti carnivore alliance and the symbolic construction of community». *Sociologia Ruralis*, 43 (3), 309-325.

Soares, F. F. (2020). *Governing disturbance regimes: rewilding and the management of large herbivores in UK nature conservation*. Oxford: University of Oxford [Tesi doctoral].

Soulé, M.; Noss, R. (1998). «Rewilding and biodiversity: complementary goals for continental conservation». *Wild Earth*, 8, 18-28.

Thoreau, H. (1862). «Walking». *Atlantic Monthly*. May 1862.

Vidal, F.; Dias, N. (ed.) (2016). *Endangerment, biodiversity, and culture*. Londres: Routledge.